

OULUN YLIOPISTO
UNIVERSITY of OULU

SALOMAA, ASTA

USKONNONVAPAAUS KOULUJEN MUSIIKKIKASVATUKSESSA

Musiikkikasvatuksen kandidaatintyö

KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA

Musiikkikasvatuksen koulutus

2016

Musiikkikasvatuksen koulutus		Tekijä Salomaa, Asta	
Työn nimi Uskonnonvapaus koulujen musiikkikasvatuksessa			
Pääaine Musiikkikasvatus	Työn laji Kandidaatintyö	Aika Toukokuu 2016	Sivumäärä 34
Tiivistelmä			
<p>Uskonnonvapaus on kansainvälinen ihmisoikeus, joka kuuluu kaikille. Kandidaatintutkielmassa käsittelen tämän ihmisoikeuden vaikutuksia ja ilmentymiä kasvatuksessa, koulutuksessa ja musiikkikasvatuksessa. Työssäni esittelen tekijöitä, joita uskonnonvapautta kunnioittavan opettajan tulee ottaa huomioon valitessaan musiikkia koulujen musiikkikasvatukseen.</p> <p>Uskonnonvapaus takaa kaikille oikeuden harjoittaa ja tunnustaa omaa katsomustaan yksityisesti ja julkisesti. Uskonnonvapaus kuuluu Yhdistyneiden kansakuntien kansainväliseen ihmisoikeusjulistukseen ja Suomen perustuslakiin. Suomessa uskonnonvapautta toteutetaan lakien ja sopimusten mukaisesti. Suomalainen koulutus ja kasvatustieteiden tutkimus ja katsomuksellisesti sitoutumatonta. Suomen koulukasvatuksen historia on kuitenkin uskonnon väriltä ja uskonnollisuus on heijastanut kasvatuksen tavoitteissa suomalaisen koulun syntyajoilta saakka. Koulujen musiikkikasvatuksessa tämä on ilmennyt hengellisenä musiikkiohjelmistona. Uskonnollinen oppivelvollisuus poistui suomalaisesta koulutuksesta 1922 ja vielä 1990-luvulle asti uskonnonopetus oli uskonnollisten yhdyskuntien valvonnan alainen oppiaine. Suomessa nykyinen uskonnonvapauslaki 2003 on merkittävä uskonnonvapauden kannalta, sillä sen myötä tunnustuksellinen opetus poistui kouluista kokonaan. Olennaisin linjaus koulujen musiikkikasvatuksen kannalta vuoden 2003 uskonnonvapauslakiesityksessä on, että yksittäisen virren laulaminen koulun tilaisuudessa ei loukkaa uskonnonvapautta. Uskonnollisen yhdyskunnan virallinen määrittely on koulumaailman kannalta tärkeää, sillä vain virallisen uskonnollisen yhdyskunnan jäsenet ovat oikeutettuja oman katsomuksensa opetukseen.</p> <p>Uskontoon ja uskonnollisuuteen liittyvää kasvatusta tarvitaan, jotta yhteiskunnassa vallitsisi monikulttuurinen dialogi. Kulttuurien välinen rauha ja yhdessäelö ja yhdenvertainen ihmisarvo syntyvät, kun ihmiset ovat tasavertaisia riippumatta uskonnollisista ja poliittisista mielipiteistään. Oppilaiden kulttuuri-identiteetti voi vaikuttaa positiivisesti oppimiseen ja oppilaan kodin arvojen ja koulun välisiä ristiriitoja tulee pyrkiä välttämään. Monikulttuurisuus on monipuolisesti esillä viimeisimpien Suomen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa. Monikulttuurisessa musiikkikasvatuksessa maailman musiikkikulttuureja käsitellään tasa-arvoisesti ja monipuolisesti. Musiikinopettajan tulee hankkia tietoa muista kulttuureista ja katsomuksista ymmärtäkseen kulttuurillista monimuotoisuutta.</p> <p>Indoktrinaatio tarkoittaa uskonnollisten ja muiden katsomuksellisesti sitoutuneiden käsitysten opettamista faktana, vaikka näiden asioiden totuudellisuutta ei voida pitää varmana tietona. Musiikkikasvattajalle omien odotusten ja arvojen kriittinen kyseenalaistaminen on tärkeää, sillä indoktroivat arvot ja uskomukset vaikuttavat siihen, millä tavalla musiikkikasvattaja itse käsittää musiikin oppimisen.</p> <p>Länsimainen musiikki voidaan jaotella maalliseen ja hengelliseen musiikkiin. Musiikki voi sisältää sekä hengellisiä että maallisia ominaisuuksia. Musiikin maalliseksi ominaisuudeksi lasketaan muun muassa musiikin esteettiset arvot, tyylikaudet, kulttuurilliset perinteet ja historia. Musiikin hengellisten ja maallisten ominaisuuksien kokeminen on yksilöllistä. Hengellisen musiikin käyttämisestä musiikkikasvatuksessa puoltavat ovat perustelleet hengellisen musiikin sopivuutta sillä, että osa vaikka tulkitseisi hengellisen musiikin sanoja uskonnollisena tunnustuksena, voi hengellinen musiikki olla maallinen esteettinen teos ilman uskonnollista tunnustuksellisuutta. Hengellisen musiikin käyttämisestä musiikkikasvatuksessa vastustavat ovat puolestaan argumentoineet hengellisen musiikin olevan erottamatonta sen hengellisistä ominaisuuksista, esimerkiksi tunnustuksellisista sanoista. Oppilaiden arvomaailmoista tietäminen helpottaa musiikinopettajan työtä kun opettaja valitsee uskonto- ja arvosensitiivistä musiikkia opetukseen ja koulun tilaisuuksiin. Tämän vuoksi opettajan ja kodin avoin ja keskusteleva yhteistyö on erittäin tärkeää. Oppilaalla on oikeus saada korvaavaa opetusta, mikäli musiikinopetuksessa oppilas kokee oman uskonsa kannalta ristiriitaiseksi. Suomessa on tiedettävästi tapauksia, joissa oppilaat ovat kieltäytyneet koulujen musiikkikasvatuksesta uskonnonvapauteensa vedoten.</p>			
Asiasanat uskonnonvapaus, uskonto, hengellinen musiikki, maallinen musiikki, monikulttuurinen musiikkikasvatus, indoktrinaatio, tunnustuksellisuus			

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
2	USKONNONVAPAAUS	3
2.1	Uskonto, vakaumus ja katsomus	3
2.2	Juridinen näkökulma.....	4
2.3	Uskonnonvapaus kansainvälisenä ihmisoikeutena	6
3	USKONNONVAPAAUS KASVATUKSESSA JA KOULUTUKSESSA.....	9
3.1	Suomalainen koulutus ja kasvatust 9	9
3.2	Monikulttuurisuus koulutuksessa.....	11
3.3	Monikulttuurisuus opetussuunnitelmassa	12
3.4	Indoktrinaatio.....	16
4	USKONNONVAPAAUS KOULUJEN MUSIIKKIKASVATUKSESSA.....	19
4.1	Hengellinen musiikki kouluissa	19
4.2	Monikulttuurisuus musiikkikasvatuksessa	20
4.3	Musiikin hengelliset ja maalliset ominaisuudet.....	21
4.4	Musiikin käyttö opetuksessa	22
5	POHDINTA.....	26
	Lähteet	29

1 JOHDANTO

Uskonnonvapaus on ihmisoikeus, joka kuuluu meille kaikille (Seppo, 2003, s. 9). Tässä kandidaatintutkielmassa avaan tämän ihmisoikeuden vaikutuksia ja ilmentymiä kasvatuksessa, koulutuksessa ja musiikkikasvatuksessa. Valitsin tämän tutkimusaiheen, sillä olen kiinnostunut oikeustieteistä ja monikulttuurisesta musiikkikasvatuksesta.

Uskonnon- ja omantunnonvapauslain mukaan Suomen kouluissa tarjottava opetus on tunnustuksetonta. Tunnustuksellisissa tilaisuuksissa on järjestettävä vaihtoehtoista ohjelmaa vähemmistökatsomuksille ja uskontokuntiin kuulumattomille (Suomen perustuslaki 11§). Yhdenvertaisuuspykälä puolestaan kieltää syrjimisen uskonnon perusteella (Suomen perustuslaki 6§). Kun itse opiskelin perusopetuksessa, pohdin monesti onko minun soveliasta laulaa oman katsomukseni kanssa ristiriidassa olevia lauluja. Yhden musiikinopettajan koulussa vähemmistökatsomuksia edustaville oppilaille suunnatuissa korvaavissa tilaisuuksissa ei laulettu tai musisoitu. Päätin osallistua omasta katsomuksestani poikkeavan valtakatsomuksen tilaisuuksiin, sillä tahdoin osallistua musisointiin. Vaikka tilanne ei ollut ideaali, oikeuteni toteutui ja tuo valinta oli osa omaa uskonnonvapauttani. Vähemmistökatsomuksen edustajana olin kuitenkin jäämässä musiikkikasvatuksen ulkopuolelle.

Hoffman (2011, s. 55–59) ehdottaa, että musiikkikasvattajat jatkaisivat musiikkikasvatuksen tarjoamista niille jotka sitä muuten saavat ja pysähtyisivät miettimään, ketkä mahdollisesti jäävät musiikkikasvatuksen ulkopuolelle. Kouluissa on todennäköisesti paljon vastaavia tilanteita, joissa oppilaat ja opettajat pohtivat omansa ja muiden uskonnonvapauden toteutumista. Uskonnonvapauden toteutumiseen kouluissa vaikuttavat muun muassa lainsäädäntö, ihmisoikeussopimukset, kasvatusetiikka, opetussuunnitelmat sekä musiikin hengelliset ja maalliset ominaisuudet. Avaan näitä osa-alueita ja raotan myös niiden historiaa.

Musiikinopettajan vastuulla on musiikin valitseminen oman harkinnan mukaan, sillä lait tai opetussuunnitelma eivät määrittele suoraan, mikä musiikki on tunnustuksellista ja mikä tunnustuksetonta. Tämän vuoksi käsittelen tässä työssä hengellisen ja maallisen musiikin ominaisuuksia ja sitä, millä tavalla näitä ominaisuuksia koetaan musisoidessa ja musiikkia kuunnellessa. Bullin ja Backin (2004, s. 4) mukaan äänen kokeminen saa ihmisen pohtimaan

omaa suhdettaan yhteiskuntaan, valtaan, sosiaalisiin kokemuksiin ja muihin ihmisiin ja ympäristöön. Moni opettaja saattaa pohtia, onko esimerkiksi sallittua laulaa perinteisiä hengellissävytteisiä joululauluja koulussa ilman, että se loukkaa oppilaiden uskonnonvapautta. Lakipykälät antavat tulkinnanvaraiset lähtökohdat uskonnonvapauden toteuttamiseksi (Heikkonen, 2012, s. 554), joten opettajien omalla harkinnalla on oletettavasti suuri merkitys uskonnonvapauden toteuttamisessa. Viime vuosina on julkisuudessa keskusteltu esimerkiksi *Suvivirren* käyttämisestä kouluissa (Ilta-sanomat, 2014; Helsingin Sanomat, 2014a; Helsingin Sanomat, 2014b; Uusi Suomi, 2015).

Suomalaisen musiikkikasvatuksen uskonnonvapaudesta ja musiikin tunnustuksellisuudesta on tehty vain vähän tutkimuksia. Pro gradu -opinnäytetyön (Järvelä, 2002) mukaan lähes kaikki musiikinopettajat ovat vastuussa uskonnollisten tilaisuuksien järjestämisestä kouluissaan. Tutkimukseen vastanneiden kouluissa 90 % järjestettiin koulujumalanpalveluksia eli tunnustuksellista ohjelmaa koulun alaisuudessa. Tutkimukseen osallistuneista 42 musiikinopettajasta 64 % oli sitä mieltä, että musiikinopettajan tulee osata kristillisiä virsiä ulkoa. (Järvelä, 2000, s. 37–38.) Tutkimuksen lukemat ovat yllättäviä siihen nähden, että musiikkikasvatuksen koulutuksessa ei kouluteta järjestämään evankelis-luterilaista tai minkään muunkaan uskontokunnan tunnustuksellista tilaisuutta (Oulun yliopiston musiikkikasvatuksen opetussuunnitelma, 2015).

Tutkimuskysymykseni on: ”Miten uskonnonvapaus ilmenee ja toteutuu kasvatuksessa ja koulutuksessa?”. Avaan tutkimuskysymystä avainkäsitteillä uskonnonvapaus, uskonto, tunnustuksellisuus, monikulttuurisuus, hengellisyys, maallisuus sekä indoktrinaatio, joihin syvennyn tutkimuksen edetessä. Tarkastelen asiaa erityisesti juridiikan ja monikulttuurisuuden näkökulmasta. Keskityn suomalaiseen kasvatukseen ja koulutukseen, sillä lainsäädäntö ja siitä sovelletut käytännöt koulutuksessa vaihtelevat laajasti maakohtaisesti.

2 USKONNONVAPAUS

Uskonnonvapaus on kaikille yksilöille sekä uskonnollisille yhteisöille kuuluva perusoikeus, joka takaa kaikille oikeuden harjoittaa ja tunnustaa omaa katsomustaan yksityisesti ja julkisesti. Se takaa jokaiselle oikeuden perustella toimintaansa omalla uskonnollaan. Uskonnonvapaus on ehdoton ja rajoittamaton kansainvälinen ihmisoikeus, joka takaa yksilölle oikeuden uskonnossa tai vakaumuksessa pysymiseen ja sen vaihtamiseen. (Seppo, 2003, s. 9, 15.) Kirkollisessa yhteydessä uskonnonvapaus käsitetään jokaiselle ihmiselle kuuluvaksi, jumalan luomaksi ominaisuudeksi (Reijonen, 1992, s. 77). Tässä luvussa avaan uskonnonvapauden taustaa ja merkitystä raottamalla sen taustalla olevia lakeja ja sopimuksia.

Uskonnonvapaus voidaan jakaa positiivisen ja negatiivisen uskonnonvapauden käsitteisiin. Positiivinen uskonnonvapaus tarkoittaa yksilön oikeutta harjoittaa ja tunnustaa uskontoa. Negatiivinen uskonnonvapaus puolestaan tarkoittaa yksilön oikeutta olla osallistumatta uskonnon harjoittamiseen (Heikkonen 2012, s. 559; Seppo 2003, s. 18; 2008, s. 107). Heikkosen (2012, s. 562) mukaan uskonnonvapauden ristiriita- ja ongelmatilanteissa painotetaan usein liikaa jompaakumpaa puolta, negatiivista tai positiivista.

2.1 Uskonto, vakaumus ja katsomus

Uskonto on uskon yhteisöllinen muoto (Haarala ja muut, 1994, s. 431). Uskonto on kulttuurinen ilmiö, jolla on useita määritelmiä. Yleisesti yliluonnollisuuden katsotaan kuuluvan osaksi uskonnon luonnetta. Uskonnon määritelmät vaihtelevat sitä tutkivien omien uskonnollisten ja tieteellisten intressien mukaan. (Laasonen, 1981, s. 7) Ilman uskontoa ei olisi uskonnonvapautta (Seppo, 2003, s. 9).

Vakaumuksella tarkoitetaan ihmisen henkilökohtaista vahvaa uskoa johonkin, jota ei voi kuitenkaan yleisesti määritellä ja todistaa oikeaksi (Sadeniemi ja muut, 1992, s. 286). Käsitteet uskonto ja vakaumus yhdistetään usein puheessa uskonnolliseksi vakaumukseksi, niiden merkitykset erillisinä käsitteinä silti eroavat toisistaan. Vakaumus ei ole käsitteenä uskontosidonnainen, vaan vakaumuksella voidaan tarkoittaa esimerkiksi poliittista vakaumusta. Uskontoa tunnustava yksilö yleensä tunnustaa vain yhtä uskontoa kerralla, kun taas vakaumuksia voi puolestaan olla useampi samaan aikaan. Uskonnollinen vakaumus voi olla luonteeltaan mitä tahansa uskonnollisuuden ja uskonnon vastustamisen välillä. (Seppo,

2003, s. 10–11.) Katsomuksella tarkoitetaan ihmisen henkilökohtaista näkemystä (Haarala ja muut, 1994, s. 419). Uskonnonvapauden yhteydessä katsomuksella tarkoitetaan elämänkatsomusta ja maailmankatsomusta. (Seppo, 2003, s. 10–11.)

2.2 Juridinen näkökulma

Uskonnon harjoittamista ja ilmaisemista voi rajoittaa ainoastaan juridisin perustein, ei mielivallalla. Uskonnolla ja katsomuksella on kautta aikojen ollut erilainen asema juridisesti. Uskonto nähdään yleisesti enemmän julkisena ja yhteisöllisenä, kun taas katsomus nähdään yksityisempänä ja vähemmän julkisena toimintana. Vuoteen 1998 asti Suomen rikoslaki kielsi jumalanpilkan, uskonrauhan rikkomisen ja uskonnonharjoituksen estämisen. Katsomuksilla ei ollut samanlaista asemaa, sillä katsomuksen yksityisen luonteen vuoksi ei koettu erityistä tarvetta katsomusten suojaamiseksi lailla. Tämä määritelmä oli osittain uskonnon rikosoikeudellisen erityisaseman taustalla. Katsomukset saivat uskontojen kaltaisen suojan Suomen laissa vuonna 2003 uskonnonvapauslakiuudistuksessa (Seppo, 2003, s. 11–12, 19), joka on voimassa tämän kandidaatintyön tekoajankohtana. Uskonnon- ja omantunnonvapaus on yksi Suomen perustuslain perusoikeuksista. Se koostuu seuraavista kohdista:

1. Jokaisella on uskonnon ja omantunnon vapaus.
2. Uskonnon ja omantunnon vapauteen sisältyy oikeus tunnustaa ja harjoittaa uskontoa, oikeus ilmaista vakaumus ja oikeus ilmaista vakaumus ja oikeus kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhdyskuntaan. Kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen. (Suomen perustuslaki 11.6.1999/731 11§.)

Uskonnon- ja omantunnonvapauslain suojasta ja eduista, kuten oman katsomuksen opetuksesta kouluissa, saavat nauttia vain virallisesti rekisteröidyt uskonnolliset yhdyskunnat. Jokainen valtio tekee oman määritelmän uskonnosta ja päättää ryhmien kelpoisuudesta. Suomessa uskonnon määritelmää ei ole kirjattu lakiin, joten uskonnollisten yhdyskuntien hakemuksia käsittelevän arviointilautakunnan tehtävä on haastava. (Heikkonen, 2012, s. 557–559.) Uskonnonvapauslaissa linjataan rekisteröityjen uskonnollisten yhdyskunnan luonteesta:

Rekisteröidyn uskonnollisen yhdyskunnan tarkoituksena on järjestää ja tukea uskonnon tunnustamiseen ja harjoittamiseen kuuluvaa yksilöllistä ja julkista toimintaa, joka pohjautuu

uskontunnustukseen, pyhinä pidettyihin kirjoituksiin tai muihin yksilöityihin pyhinä pidettyihin vakiintuneisiin toiminnan perusteisiin. (Uskonnonvapauslaki 6.6.2003/453 7§).

Sama laki linjaa myös, että yhdyskunnan tulee toimia perus- ja ihmisoikeuksia kunnioittaen. Viime vuosikymmeninä kieltävän päätöksen ovat saaneet ainakin skientologiakirkko (1995), Suomen vapaa wicca-yhdyskunta (2001) ja pastafarinen kirkko (2010). (Heikkonen, 2012, s. 559; Hokkanen, 2011, s. 48.)

Jonkin uskonnon tai katsomuksen erityisasemaa valtion rakenteissa voidaan pitää yhdenvertaisuuden ja uskonnonvapauden toteutumisen kannalta ongelmallisena. Suomessa evankelis-luterilaisella kirkolla on lainsäädännössä erityisasema muihin uskontoihin ja katsomuksiin verrattuna, ja tämän vuoksi evankelis-luterilaista kirkkoa voidaan pitää Suomen valtionkirkkona. Evankelis-luterilaisen kirkon merkitys ja asema Suomen valtiollisissa julkisissa rakenteissa ja toiminnassa on kuitenkin huomattavasti vähentynyt ajan myötä. Juridinen erityisasema ilmenee perustuslain 76. pykälässä, jossa kirkkolaki määrittelee Suomen evankelis-luterilaiselle kirkolle autonomisen aseman, ja kirkon työntekijöille virkamiesstatuksen. Myös ortodoksisella kirkolla on erityisasema lainsäädännössä, sillä sen perussäännöt säädetään Suomen laissa. Ortodoksisen kirkon työntekijät eivät kuitenkaan ole virkamiehiä kuten evankelis-luterilaisen kirkon työntekijät. (Heikkonen, 2012 s. 555–557.)

Rekisteröidyt uskonnolliset yhdyskunnat ovat paremmassa asemassa rekisteröimättömiin yhdyskuntiin nähden. Rekisteröidyt ryhmät saavat oman katsomuksensa opetusta, ja heidän toimintaansa suojaa uskonrauhanrikkomisen kriminalisointi Suomen rikoslaissa. Käytäntö on ongelmallinen myös uskonnon ja -omantunnonvapauden sekä yhdenvertaisuuden kannalta, sillä rekisteröimättömät katsomukset ovat eriarvoisia muihin katsomuksiin nähden. (Heikkonen, 2012 s. 558, 561.)

Suomessa negatiivinen uskonnonvapaus on kirjattu perustuslain 11. pykälän 2. momenttiin:

Kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaiseen uskonnon harjoittamiseen.

Tätä maininnan kirjaamista lakiin on pidetty tärkeänä merkinä evankelis-luterilaisen kirkon historian ja vahvan valtiosuhteen johdosta. Negatiivisen uskonnonvapauden painottaminen lainsäädännössä on tyypillistä Suomen kaltaisissa valtioissa, jossa tietyllä uskonnolla on vahva side valtion kanssa. (Heikkonen, 2012, s. 559–561.) Sepon (2008, s. 119) mukaan

vuoden 2003 uskonnonvapauslaki kuitenkin painottuu rajoitusten sijaan positiiviseen uskonnonvapautteen oikeutena omaan uskontoon yksityisesti ja osana uskonnollista yhdyskuntaa. Heikkosen (2012 s. 559–561) mukaan negatiivisen uskonnonvapauden näkökulma on haitallinen moniarvoisen yhteiskunnan kannalta, sillä monikulttuurisen yhteiskunnan ymmärtäminen vaatii muille kuin omalle katsomukselle altistumisen.

2.3 Uskonnonvapaus kansainvälisenä ihmisoikeutena

Uskonnon- ja katsomuksenvapauden ja yhdenvertaisuuden suoja perustuu kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin. Kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa ei määritellä yleensä uskonnon ja katsomuksen käsitteitä, sillä osallistujavaltioiden erilaiset ideologiset ja uskonnolliset taustat tekevät yhteisen määritelmän laatimisesta vaikeaa. (Seppo, 2003, s. 12.) Uskonnonvapautta tulee tarkastella sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla, sillä eri valtiot toteuttavat uskonnonvapautta eri tavoin (Reijonen, 1992, s. 77). Kansainvälisenä ihmisoikeutena uskonnonvapaus on kaikista vanhin perusoikeus. Uskonnonvapauden kehittyminen oikeudeksi alkoi Yhdysvalloista. Jo ennen Yhdistyneitten kansakuntien 1948 ihmisoikeuksien julistusta 1776 Yhdysvalloissa uskonnonvapaus kuului perusoikeuksiin omantunnonvapautena uskon asioissa. (Seppo, 2008, s. 100–101.) Myös myöhemmin vuonna 1791 otettiin käyttöön perustuslailliset uskontopykälät. Perustuslain ensimmäisen lisäyksen uskontopykälät estävät kongressia säätämästä lakia, joka estäisi uskonnonvapauden toteutumista tai tukisi valtionuskonnon perustamista tai sen toimintaa (Seppo, 2008, s. 101; Richmond, 2002, s. 33).

Uskonnonvapaus määriteltiin kansainväliseksi ihmisoikeudeksi YK:n ihmisoikeuksien yleismaallisessa julistuksessa 1948, jonka tarkoituksena oli määritellä ne ihmisoikeudet, jotka kuuluvat lähtökohtaisesti kaikille. (Seppo, 2003, s. 15.) Uskonnonvapautta käsittelee YK:n ihmisoikeusjulistuksen 18. artikla:

Jokaisella ihmisellä on ajatuksen, omantunnon ja uskonnonvapaus; tämä oikeus sisältää vapauden uskonnon tai vakaumuksen vaihtamiseen sekä uskonnon tai vakaumuksen julistamiseen yksin tai yhdessä toisten kanssa, sekä julkisesti että yksityisesti, opettamalla sekä harjoittamalla hartautta ja uskonnollisia menoja. (YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus 1948).

Tämä artikla on maailmanlaajuisesti hyväksytty määrittely uskonnonvapaudelle (Seppo, 2008, s.103). Suomi on ratifioinut eli vahvistanut kaikki YK:n kansainväliset

uskonnonvapautta käsittelevät sopimukset (Seppo, 2003, s. 16). Kaikkialla maailmassa ei puolestaan ole ratifioitu uskonnonvapauteen liittyviä kansainvälisiä sopimuksia ja julistuksia. Esimerkiksi islaminuskoisissa maissa on uskonnonvapaus sovitettu šariaan sopivaksi. (Reijonen, 1992, s.78)

YK:n vuoden 1966 sopimus kansalaisoikeuksista ja politiikasta on uskonnonvapauden kannalta merkittävä. Sen mukaan

1. Jokaisella on oikeus ajatuksen, omantunnon ja uskonnon vapauteen. Tämä oikeus sisältää vapauden tunnustaa omavalintaista uskontoa tai uskoa taikka omaksua se sekä vapauden joko yksinään tai yhdessä muiden kanssa julkisesti tai yksityisesti harjoittaa uskontoaan tai uskoaan jumalanpalveluksissa, uskonnollisissa menoissa, hartaudenharjoituksissa ja opetuksessa.
2. Ketään ei saa saattaa sellaiselle pakotukselle alttiiksi, joka rajoittaa hänen vapauttaan tunnustaa tai valita oman valintansa mukainen uskonto tai usko.
3. Henkilön vapaudelle tunnustaa uskontoaan tai uskoaan voidaan asettaa vain sellaisia rajoituksia, jotka on säädetty lailla ja jotka ovat välttämättömiä suojelemaan yleistä turvallisuutta, järjestystä, terveydenhoitoa tai moraalialia tahi muiden perusoikeuksia ja -vapauksia.
4. Yleissopimuksen sopimusvaltiot sitoutuvat kunnioittamaan vanhempain ja tarvittaessa laillisten holhoojain vapautta taata lastensa uskonnollinen ja moraalinen opetus omien vakaumustensa mukaan. (YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus, 1966, 18. artikla)

Tärkeitä yksilön uskonnonvapauden kannalta ovat myös YK:n vuoden 1981 julistus kaikenmuotoisen uskontoon ja vakaumukseen kohdistuvan suvaitsemattomuuden ja syrjinnän poistamiseksi. Samoin tärkeä on vuoden 1989 yleissopimus lasten oikeuksista, jonka mukaan vanhempien velvollisuuksiin kuuluu lapsen opastaminen käyttämään oikeuksiaan kehitystasoaan vastaavalla tavalla. EU:n vuoden 2000 perusoikeuskirjan 10. artikla käsittelee ajatuksen, omantunnon ja uskonnonvapautta ja on täysin YK:n ihmisoikeuksien julistuksen mukainen. Uskonnonvapaus vaatii toteutuakseen demokraattisen yhteiskunnan, joka hyväksyy ja toteuttaa kansainvälisiä ihmisoikeuksia. (Seppo, 2003, s. 17; Seppo, 2008, s. 104–105.)

Vähemmistöjen oikeuksien kunnioittamisen katsotaan kuuluvan demokraattisen länsimaisen yhteiskunnan perusarvopohjaan (Hokkanen, 2011, s. 52). Uskonnonvapaus on kuitenkin kaikkien yhteinen oikeus eikä vain vähemmistöjen (Seppo, 2008, s. 119).

Uskonnonvapauden kansainvälisen tunnustamisen ensiaskelilla huonossa asemassa olevat vähemmistöt sekä vainotut aloittivat uskonnonvapauden ihmisoikeuden puolesta taistelemisen. (Seppo, 2003, s. 17). Kansainvälisten ihmisoikeuksien mukaan uskonnonvapaus kuuluu myös kaikille alaikäisille. Suomessa omasta uskonnollisesta asemastaan voi nuori päättää kuitenkin vasta täytettyään 18 vuotta. 15-vuotiaana saavat osittaisen uskonnollisen itsemääräämisoikeuden eli yli 15-vuotiaat alaikäiset saavat päättää huoltajiensa suostumuksella uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyydestään. (Hokkanen, 2011, s. 44–45.)

3 USKONNONVAPAUS KASVATUKSESSA JA KOULUTUKSESSA

Positiiviseen uskonnonvapauteen sisältyy oikeus uskontokasvatukseen. Monissa kansainvälisissä sopimuksissa korostetaan, että vanhemmilla on oikeus valita lapsilleen oman katsomuksensa mukainen uskonnollinen ja moraalinen kasvatusta (Seppo, 2008, s. 107). Tämä oikeus määrittellään YK:n 1948 ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistuksen 26. artiklassa vanhempien kasvatusoikeutena:

Vanhemmilla on ensisijainen oikeus valita heidän lapsilleen annettavan opetuksen laatu.

Kyseinen julistus linjaa opetuksen ja kasvatuksen tavoitteita ja luonnetta. Sen on tulkittu olevan merkittävä kansainvälisesti uskonnonvapauden, uskontokasvatuksen ja uskonnonopetuksen kannalta kouluissa (Seppo, 2008, s. 103).

Avaan tässä luvussa esittelen uskonnonvapauden historiaa suomalaisessa koulutuksessa ja kasvatuksessa sekä pureudun monikulttuurisuuteen opetussuunnitelman ja koulutuksen näkökulmasta. Tässä luvussa tarkasteltava Perusopetuksen opetussuunnitelma 2014 otetaan käyttöön 1.–6. luokkien osalta 1.8.2016 ja 7.–9. luokkien osalta porrastetusti 1.8.2019 mennessä. Tätä opinnäytetyötä tehdessä kyseistä opetussuunnitelmaa ei siis ole vielä otettu käyttöön. Uskonnonvapauden toteutumista ja ilmenemistä kasvatuksessa ja koulutuksessa tarkastellessa tulee ottaa huomioon myös opetuksessa tapahtuvan vallankäyttö ja sen eettisyys, joten teen luvussa katsauksen myös indoktrinaation käsitteeseen.

3.1 Suomalainen koulutus ja kasvatusta

1800-luvulla kristinusko määritteli pitkälti suomalaisen koulutuksen sisältöä ja toteutusta. Kasvatuksen ihanteina olivat Jumalan hengellisen ja maallisen vallan pelko sekä kristillissiveellinen käytös. 1800-luvun suomalaista opettajakuntaa on pidetty aikakautensa yhtenä uskonnollisimmista opettajakunnista. Kristillinen oppivelvollisuus korvattiin yleisellä yhteiskunnallisella oppivelvollisuudella vuonna 1921, ja vuonna 1923 uskonnonvapauslaki lopetti kokonaisuudessaan kansankirkollisen koulukasvatuksen. (Hirvonen, 2009, s. 31, 76.) Tällöin myös linjattiin enemmistön uskonnon opettamisesta kansakoululaisissa (Pyysiäinen, 2000, s. 1). Uskonnonopetuksen valvomisvelvollisuus poistui kirkkolaista 1990-luvun alussa, jolloin uskonnonopetuksesta tuli juridisesti kokonaan

yhteiskunnan eikä uskontokunnan johdossa ja valvonnassa oleva oppiaine (Pyysiäinen, 2000, s. 8).

Vuonna 1998 perusopetuslain ja lukiolain uudistuessa linjattiin, että opetuksen järjestäjän tulee taata uskonnonopetusta sen uskontokunnan tunnustuksen mukaan, johon enemmistö oppilaista kuuluu. Samassa uudistuksessa linjattiin, että mikäli oppilaiden vähemmistökatsomuksena on evankelis-luterilainen kristinusko tai ortodoksiuskonto ja katsomuksen edustajia on samassa kunnassa vähintään kolme, tulee näille oppilaille järjestää oman katsomuksen mukaista opetusta. Myös muille vähemmistökatsomuksille kuin evankelis-luterilaisille ja ortodokseille järjestettiin opetusta, mutta vain jos saman kunnan alueella kolmen oppilaan huoltajat sitä vaativat opetuksen järjestäjältä. (Pyysiäinen, 2000, s. 1–2.)

Uskonnonvapaus koulutuksessa on herättänyt jo pitkään paljon keskustelua. Hirvosen (2009, s. 76) mukaan 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa sosiaalidemokraattinen puolue esitti uskonnonopetuksen lopettamista kokonaan. Vuonna 1995 Helsingin kaupungin opetuslautakunta ehdotti koululainsäädännön kokonaisuudistuksesta antamassa lausunnossaan, että uskonnonopetus siirrettäisiin uskontokuntien omaksi tehtäväksi yhteisön sisällä (Pyysiäinen, 1996, s. 12–13).

Nykyisessä vuoden 2003 uskonnonvapauslaissa kirjattiin positiivinen oikeus oman uskonnon opetukseen (Seppo, 2008, s. 117). Vain rekisteröidyt uskonnonryhmät ovat oikeutettuja oman katsomuksensa opetukseen oppilasmäärän täytyessä. Tätä julkisen koululaitoksen käytäntöä uskonnonopetuksesta on pidetty ongelmallisena, sillä oppilaan omaa henkilökohtaista tahtoa opetukseen ei huomioida. (Heikkonen, 2012, s. 558.) Myös YK:n lapsien oikeuksien 12. artiklan mukaan lapsella on oikeus ilmaista oma näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa (Hokkanen, 2011, s. 49). Vain kristinuskon sisäiset kirkkokunnat huomioidaan uskonnonopetuksessa oman katsomuksen opetuksessa. Esimerkiksi islamin opetus kouluissa on ”yleisislamia” eikä eri islamin kirkkokuntia huomioida oman katsomuksen opetuksen saamisessa. (Koikkalainen, 2010, s. 65.)

Vuoden 2003 uskonnonvapauslaki selvensi uskonnon opetuksen luonnetta kouluissa (Kuukka, 2009, s. 111). Vuoteen 2003 asti uskonnonopetus oli Suomen kouluissa tunnustuksellista. Tunnustuksellinen uskonnonopetus korvattiin tällöin termillä ”oman uskonnon opetus” (Seppo, 2008, s. 117). Tunnustuksellista opetusta kritisoitiin sillä, että se

keskittyi henkilökohtaisen uskon ilmaisemiseen eikä uskonnollisen ryhmän tavoitteiden palveleminen ole yleissivistävän koulutuksen tavoitteiden mukaista (Pyysiäinen, 2000, s. 6). Uskonnonopettajat tunsivat jo ennen muutosta itsensä enemmän teologian asiantuntijoiksi kuin hengellisen kasvatustyön tekijöiksi (Kallioniemi, 1997, s. 244).

Vuoteen 2003 asti evankelis-luterilaisen uskonnonopettajan kelpoisuusehtona oli opettajan kuuluminen kyseiseen uskontokuntaan, josta pystyi hakemaan poikkeuslupaa opetusministeriöltä (Seppo, 2003, s. 85; Pyysiäinen, 2000 s. 8). Uudistuksen myötä uskonnonopetuksen tavoitteet ja luonne selkiintyivät ja uskonnonopetuksen asema vahvistui (Seppo, 2008, s. 117). Poliittisesti Suomessa uskonnonopetusta perustellaan positiivisena uskonnonvapautena eli oikeutena harjoittaa omaa uskontoa. Suomen uskonnonopetuskäytäntö ei kuitenkaan loukkaa yksilön perususkonnonvapautta, sillä koulujen uskonnonopetus ja kaikki muu opetus on tunnustuksetonta. (Heikkinen, 2012, s. 561.) Oppilailta, jotka kuuluvat valtakirkkokuntaan ei ole oikeutta osallistua elämäkatsomustiedon opetukseen (Räsänen, 2005, s. 91).

Pyysiäinen (1982, s. 78) määrittelee tunnustuksellisuuden koulutuksessa kolmiosaisella tunnustuksellisuuden mallilla, joka sisältää kolme vaihtoehtoa määritellä oppiaineen tunnustuksellisuus:

1. Tunnustuksellinen opetus: oppiaine on alkujaan jonkun tietyn uskontokunnan tunnustuksesta eikä oppiaine sisällä näiden oppien kritiikkiä.
2. Osittain tunnustuksellinen opetus: oppiaine on alkujaan jonkun tietyn uskontokunnan tunnustuksesta, mutta siinä on myös muiden katsomuksien ominaisuuksia.
3. Tunnustukseton opetus: oppiaine ei ole lähtökohtaisin tietyn uskonnon tunnustuksesta edes osittain, vaan keskittyy eri katsomusten väliseen tarkasteluun.

3.2 Monikulttuurisuus koulutuksessa

Nieton (1999) mukaan opettajan tulee olla tietoinen koulun monikulttuurisuudesta, sillä oppilaan kulttuuri-identiteetti voi vaikuttaa positiivisesti oppimiseen. Tämän vuoksi on vältettävä oppilaan kodin ja koulun arvojen ristiriitoja. Useimmat ihmiset eivät ajattele ja tiedosta omaa uskonnollista kulttuuriaan elleivät he joko vaihda kulttuurista toiseen tai kuulu vähemmistökulttuuriin. (Nieto, 1999, s. 57, 66–67.) Uskontoon ja uskonnollisuuteen liittyvää kasvatusta tarvitaan, jotta yhteiskunnassa vallitsisi monikulttuurinen dialogi. Kulttuurien välinen rauhasa yhdessäelö ja yhdenvertainen ihmisarvo syntyvät, kun ihmiset

ovat tasavertaisia riippumatta uskonnollisista ja poliittisista mielipiteistään. (Weisse, 2007, s. 9, 21.)

Suomessa etnisyys ja monikulttuurisuus koulutuksessa ja uskontoon liittyvä erilaisuus ovat kautta historian olleet epäsuosittuja keskustelunaiheita eikä Suomessa ole totuttu tarkastelemaan monikulttuurisuutta rikkautena. Suomen koulutuksessa herättiin keskustelemaan kulttuurien moninaisuudesta vasta 1970-luvulla, kun Suomeen saapui maahanmuuttajaryhmiä. Todellisuudessa Suomessa oli jo tällöin elänyt pitkään eri tavoin kulttuurisesti ja uskonnollisesti erilaisia vähemmistöryhmiä. Heidän huomioimisensa vähyys kouluissa perusteltiin vähemmistöryhmien pienuudella ja sillä, että monikulttuurisuus koettiin enemmän tulevaisuuden kuin nykyhetken ongelmana. Monikulttuurisuus on kasvatuksessa realiteetti ja opetuksen sisältö ohjaa omalta osaltaan sitä, minkälaisia ominaisuuksia monikulttuurisuus synnyttää suomalaisessa yhteiskunnassa. (Räsänen, 2005, s. 87–88, 90–91.)

3.3 Monikulttuurisuus opetussuunnitelmassa

Opetussuunnitelman tulee edustaa oppilaiden monikulttuurista ja monimuotoista yhteiskuntaa. Koulutettavien kulttuurillinen erilaisuus on todellinen haaste koulutusjärjestelmälle. Oppilaat, jotka kuuluvat kulttuurivähemmistöön ovat valtaväestöä huonommassa asemassa koulutuksessa. Koulutuksen kehittäminen tasa-arvoiseksi kaikille on tärkeää. (Verma, 1994, s. 60–65.) Mahdollisimman hyvän monikulttuurisen oppimisympäristön saavuttamiseksi kouluihin ei kuitenkaan riitä, että opetussuunnitelmaan lisätään kulttuurisia tekijöitä. Muutos pitää toteuttaa konkreettisesti ja kokonaisvaltaisesti koko koulumaailmassa. (Nieto, 1999, s. 71.) Monikulttuurisuutta koskevat korkealentoiset tavoitteet opetussuunnitelmassa sysäävät usein syrjään henkilökohtaisten kokemusten merkityksen opetussuunnitelmassa (Verma, 1994, s. 71).

Vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelman arvopohjan perustana on suomalainen kulttuuri, joka on ”kehittynyt vuorovaikutuksessa alkuperäisen, pohjoismaisen ja eurooppalaisen kulttuurin kanssa” (Opetushallitus, 2004, s. 14). Opetuksen arvopohjan mukaan opetuksessa on otettava huomioon kaksi kansankirkkoa ja kansalliset vähemmistöt. Opetuksessa tulee huomioida eri kulttuureista tulevien maahanmuuttajien vaikutus suomalaisen kulttuurin monipuolistumiseen. Opetus auttaa oppilasta muodostamaan kulttuuri-identiteettiään, kehittämään omaa yhteiskunnan jäsenyyttään Suomessa ja

globaalissa maailmassa sekä edistää tasa-arvoa, suvaitsevaisuutta ja ymmärtämystä kulttuurien välillä. Perusopetuksen tulee olla uskonnollisesti tunnustuksetonta. (Opetushallitus, 2004, s. 14.)

Vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa arvopohjassa mainitaan ”monikulttuurisuuden hyväksyminen”. ”Hyväksyminen” terminä on saanut kritiikkiä, sillä se ei ilmaisuna saa monikulttuurisuutta vaikuttamaan toivottavalta opetussuunnitelman arvopohjassa. (Kuukka, 2009, s. 110–111.) Perusopetuksen opetussuunnitelman arvopohjassa mainittuja arvoja käytetään, kun ratkotaan koulun ja kotien välisiä ristiriitatilanteita. Opetussuunnitelman arvojen pohjalta tehdään myös koulun resurssienkäyttöratkaisuja. Koulu saattaa esimerkiksi käyttää taloudellisia resurssejaan monikulttuuriseen projektiin, sillä sen arvo on perusteltu opetussuunnitelman arvopohjassa. (Kuukka, 2009, s. 88–89.)

Opetussuunnitelman oppimiskäsityksen mukaan opetus antaa mahdollisuuden ymmärtää kulttuureja ja kulttuurien sisältöä, ja oppimisesta syntyy kulttuurinen osallistuminen. Opetussuunnitelma asettaa erityistavoitteita maahanmuuttajien opetukselle. Opetuksen tulee tukea oppilaan kasvua sekä Suomen kulttuuriyhteisön että oppilaan oman kulttuuriyhteisön jäseneksi. Maahanmuuttajaoppilaan ja tämän vanhempien tietämystä omasta kulttuuristaan tulee käyttää hyväksi opetuksessa. (Opetushallitus, 2004, s. 7, 16.)

Opetussuunnitelman oppimistavoitteissa mainitaan kulttuuri-identiteetti ja kansainvälisyys (Oppimistavoite 2), jonka sisältöön kuuluvat monikulttuurisuus ja ihmisoikeudet. Uskonnonvapaus mainitaan opetussuunnitelmassa kerran, evankelis-luterilaisen uskonnon 6.–9. luokkien suunnitelmassa keskeisenä aihealueena osana suomalaista katsomususkontoperinnettä (Opetushallitus, 2004, s. 17–18, 136). Kansainvälisyys on Suomen opetussuunnitelmassa vanhempi termi kuin monikulttuurisuus ja kautta opetussuunnitelmien historian yksi opetussuunnitelman varhaisimmista tavoitteista (Räsänen, 2005, s. 93).

Tullessaan voimaan 2004 perusopetuksen opetussuunnitelma oli edeltäviin opetussuunnitelmiin verrattuna edistyksellinen monikulttuurisuuden saralla. Vähemmistöryhmistä romanit, saamelaiset, viittomakieliset ja maahanmuuttajat saivat ensimmäistä kertaa erityishuomiota. Monikulttuurisuus on esillä 2004 opetussuunnitelmassa monipuolisesti, mutta sen tavoitteet siirtyivät opetuksen sisältöihin vaihtelevasti riippuen

opetettavasta aineesta (Räsänen, 2005, s. 95–97.) Perusopetuksen opetussuunnitelman kehitys monikulttuuriseen suuntaan on ollut havaittavissa jo aiemminkin. Asunmaan (1995, s. 40–41) mukaan kehityksessä vuoden 1985 opetussuunnitelmasta vuoden 1994 opetussuunnitelmaan korostui monikulttuurisuus verrattuna aiempaan.

Vuoden 2014 perusopetuksen opetussuunnitelmassa yleisissä tavoitteissa mainitaan opetuksen sitoutuvan Suomen lainsäädäntöön ja kansainvälisiin sopimuksiin, jotka Suomi on ratifioinut. Opetussuunnitelmassa mainitaan erikseen uskonnonvapaudelle merkitykselliset Suomen perustuslaki ja yhdenvertaisuuslaki. Perusopetuksen arvoperustan mukaan oppilasta tuetaan muodostamaan omaa arvopohjaansa. Opettajan tulee suhtautua avoimesti erilaisiin uskontoihin, katsomuksiin, perinteisiin ja kasvatusnäkemysiin rakentaakseen kunnioittavaa vuorovaikutusta arvokasvatukselle. Opetus on uskonnollisesti ja katsomuksellisesti sitoutumatonta. Perusopetuksen arvopohja rakentuu suomalaiselle kulttuuriperinnölle vuorovaikutuksessa muiden kulttuurien kanssa. Opetuksen tulee tukea oppilaan henkilökohtaista kulttuuri-identiteettiä ja vahvistaa kasvua oman yhteisön jäseneksi sekä lisätä kiinnostusta ja kunnioitusta muita kulttuureita kohtaan. Opetuksella toteutetaan monikulttuurisesti kestävä kehitys. Perusopetuksessa eri kulttuureista ja katsomuksista tulevat oppilaat ja opettajat kohtaavat toisensa tasavertaisina ja tutustuvat toistensa kulttuureihin ja katsomuksiin. Tämä synnyttää aitoa vuorovaikutusta ja yhteisöllisyyttä ja rohkaisee oppilaita ihmisoikeuksia kunnioittavaan maailmankansalaisuuteen. (Opetushallitus, 2014, s. 15–16, 18.)

Perusopetuksen laaja-alaisissa tavoitteissa on myös kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu. Tämän tavoitteen mukaan oppilaat oppivat koulussa arvostamaan omaa ja muiden kulttuurisia, uskonnollisia ja katsomuksellisia juuria, ja oppilaat näkevät kulttuurisen moninaisuuden lähtökohtaisesti rikkautena. (Opetushallitus, 2014, s. 20–21.) Vuosiluokilla 1–2 L2:n tavoitteisiin kuuluu, että oppilaat toimivat positiivisessa kanssakäymisissä monenlaisten eri oppilaiden kanssa yhteistyössä. Oppilaita ohjataan arvostamaan oman yhteisönsä perinteitä ja tapoja, ja opetuksessa tutustutaan paikallisen yhteisön monimuotoisuuteen ja kulttuuriperintöön. (Opetushallitus, 2014, s. 100.) Vuosiluokilla 3–6 oppilaita ohjataan arvostamaan myös omia uskonnollisia ja katsomuksellisia juuriaan sekä kunnioittamaan ja puolustamaan ihmisoikeuksia (Opetushallitus, 2014, s.155–156). Vuosiluokilla 7–9 eri kulttuurien kunnioittamisen tulee olla suunnitelmallinen osa opetusta (Opetushallitus, 2014, s. 282).

Opetussuunnitelman mukaan opetuksen ja kasvatuksen, jotka pohjautuvat erityiseen maailmankatsomukseen tai kasvatustavotukseen tai järjestelmään, tulee noudattaa samoja perusopetukselle asetettuja yleisiä kasvatustavoitteita ja opetuksen tavoitteita kuin mitä kaikki muukin opetus noudattaa. Näitä tavoitteita toteutetaan sitouttamatta oppilaita mihinkään arvo- tai kasvatustavotukseen tai kasvatustavotukseen, joita maailmankatsomuksien tai kasvatustavotusten taustalla mahdollisesti on. Paikallisella tasolla erityiseen maailmankatsomukseen tai kasvatustavotukseen järjestelmään voidaan tehdä paikallinen järjestäjäkohtainen tai yksikkökohtainen opetussuunnitelma. Opetussuunnitelman tulee olla linjassa opetussuunnitelman tavoitteiden kanssa, eikä se saa olla ristiriidassa opetuksen järjestämisluvan, valtioneuvoston asetusten tai perusopetuslain määrittelemien rajojen suhteen. (Opetushallitus, 2014, s. 94.)

Opetussuunnitelmaan kirjatussa yhtenäisen perusopetuksen toimintakulttuurissa mainitaan kulttuurinen moninaisuus ja kielitietoisuus. Siinä korostetaan, että koulu on osa globaalia monikulttuurista yhteiskuntaa, jossa eri katsomukset ja uskonnot elävät rinnakkain tasavertaisina. Koulun toimintakulttuurissa ilmentetään kulttuurien välistä kunnioitusta ja ymmärrystä sekä luodaan tapoja toimia yhdessä eri kulttuuritraditioiden välillä. (Opetushallitus, 2014, s. 27–28.)

Uskonnonvapaus-termi mainitaan 2014 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa kerran. Katolilaisen uskonnon opetuksen opetussuunnitelman mainitaan uskonnonvapaus 3.–6. vuosiluokkien ”Uskontojen maailma” -kurssin sisällössä S2 sisältöalueessa, johon kuuluu uskonnonvapauslain vaikutuksen pohtiminen Suomen uskontojen ja kirkkojen asemaan. Uskonnonvapauden ja monikulttuurisuuden merkitys koulutuksessa kuitenkin ilmenee opetussuunnitelman aiemmin mainituissa kohdissa. (Opetushallitus, 2014, s. 251–252.)

2004 perusopetuksen opetussuunnitelmassa määritellään, että musiikki on aika- ja tilannesidonnaista, ja että musiikki on erilaista eri kulttuureissa ja yhteiskunnissa eri aikoina. Yhteismusisointi edistää oppilaiden kykyä arvostaa ja hyväksyä erilaisia kulttuureja. (Opetushallitus, 2004, s. 150.) Nurmimäen (2014, s. 126) mukaan musiikin opetussuunnitelma ei ole ristiriidassa kristittyjen musiikinopettajien arvojen kanssa. Opetussuunnitelma jättää musiikinopettajalle avoimet kädet toteuttaa opetuksen käytännössä omia vahvuuksiaan ja mielenkiinnon kohteitansa. Vastuullinen

musiikinopettaja toteuttaa opetuksessaan kaikkia opetussuunnitelman asettamia tavoitteita. (Nurmimäki, 2014, s. 130.)

Vuoden 2014 perusopetuksen opetussuunnitelmassa musiikin oppiaineen tavoitteena on edistää oppilaan aktiivista osallistumista kulttuuriin. Musiikin opiskeleminen rakentaa arvostusta kulttuurien välille. Sisältöalueiden tavoitteen S4 mukaan musiikinopetuksessa käytettävässä ohjelmistossa otetaan huomioon oppilaiden kulttuuritausta ja kulttuuriperinteiden vaaliminen. Musiikin opetussuunnitelman mukaan eri kulttuureihin tulee tutustua monipuolisesti musiikin välityksellä. Vuosiluokilla 7–9 oppilaiden musiikkikulttuurilukutaitoa pyritään kehittämään pohtimalla musiikin välittämää viestiä ja vaikutusta. (Opetushallitus, 2014, s. 141–142, 263–264, 422–423.)

3.4 Indoktrinaatio

Yleisesti indoktrinaation nähdään tarkoittavan uskonnollisten, moraalisten, poliittisten ja muiden katsomuksellisesti sitoutuneiden käsitysten opettamista faktana, vaikka näiden asioiden totuudellisuutta ei voida pitää varmana tietona. Indoktrinaatiota määritellessä kasvatus käsitetään normatiivisena prosessina, jossa indoktrinaation toteutuminen mutta myös epäonnistuminen on mahdollista. Indoktrinaatio on opetuksen alakäsite. Indoktrinaatioon opetuksen alakäsitteenä liittyy negatiivinen arvomääre, ja merkittävä keskustelunaihe kasvatusfilosofian kentällä onkin indoktrinaation moraalinen hyväksyttävyyys. Opetuksessa tapahtuvan indoktrinaation tunnistamiseksi pitää tarkastella opetuksen sisältöä, menetelmiä, tarkoitusta, seurauksia ja vallankäyttöä. (Puolimatka, 1995, s. 138–139; Puolimatka, 1997, s. 26–27, 29–30.) Vaikka indoktrinaation määrittelemisen ja sen erottamisen normaalista oikeutetusta sosiaalisesta oikotietä on hankalaa, sen määrittelyjen avulla voidaan suunnitella koulujen opetusta (Huttunen, 2003, s. 9).

Indoktrinaation sisältökriteerin mukaan indoktrinaatio opetuksessa tarkoittaa sitä, että opetuksen kohdetta pyritään ohjaamaan tiettyyn uskomukseen tai näkemykseen opettavan huomaamatta. Indoktrinaatiossa tavoiteltavia asenteita ja uskomuksia ei esitellä kohteelle, niiden olemusta ei tutkita eikä niitä kohtaan esitetä kritiikkiä objektiivisesti. Tätä pidetään arveluttavana toimintana, sillä tällöin opettavalta evätään oman persoonallisuutensa ja etiikkansa kehittäminen. (Puolimatka 1995, s. 139–141; Puolimatka, 1997, s. 30–31)

Tarkastellessa indoktrinaatiota kontrollikriteerin näkökulmasta kuuluu indoktrinaatioon vahvasti opettajan kontrolli ja vallan väärin käyttäminen. Kontrollikriteerin mukaan indoktrinaatioon vaikuttavat tekijät ovat ympäröivä yhteiskunnallinen järjestelmä ja ympäristö, jossa opetus ja indoktrinaatio tapahtuu. Alistussuhteessa oppilas ei ole kykenevä arvioimaan itse häneen kohdistuvaa indoktrinaatiota. Valtarakenteiden tarkistelu on oleellista indoktrinaation määrittelemisessä ja sen erottamisessa kasvatuksesta, sillä yhteiskunnan luonteesta riippuu esimerkiksi opettajan pedagoginen pätevyys. (Puolimatka, 1995, s. 141–143; Puolimatka, 1997, s. 32–33)

Indoktrinaation vaikutuskriteerillä tarkistellaan indoktrinaation käsitettä sen vaikutuksen kautta. Tämän teorian mukaan indoktrinaation kohde ei indoktrinaation toteutumisen jälkeen enää osaa pohtia kyseistä uskomusta indoktrinaation ulkopuolelta rationaalisilla perusteluilla. Indoktrinaation kohde pysyy omassa käsityksessään asiasta ja sulkee mahdollisuuden mielessään siitä, etteivät käsitykset olisi oikeasti totta. Indoktrinaation vaikutuskriteerin mukaan indoktrinaation yleisin vaikutus sen kohteisiin on se, että indoktrinaation kohteena olevilla oppilailla kriittisyyden taidot jäävät kehittymättä kasvatuksen tavoittelemalla tavalla. (Puolimatka, 1995, s. 143–144; Puolimatka, 1997, s. 31–32.)

Indoktrinaation intentiokriteerissä opetusprosessin tarkoitus on indoktrinaation toteutus. Opetuksessa on siis tarkoitus saada oppilaat uskomaan johonkin tiettyyn uskomukseen tai katsomukseen huolimatta siitä, tukeeko tutkimus tai yleinen näkemys vaihtoehtoisia näkemyksiä aiheesta. Intentiokriteeriteorian ongelma on se, että todennäköisesti indoktrinaatiota toteuttava pedagogi on itse myös indoktrinoitu samaan uskomukseen eikä itse tiedosta asiaa. Näin opettaja ei tietoisesti tavoittele indoktrinaatiota, vaikka toteuttaa sitä itse. (Puolimatka, 1995, s. 144–145; Puolimatka, 1997, s. 33.)

Indoktrinaatiota kasvatuksessa ei ole aina koettu negatiivisena eettisenä ongelmana. Jo Platonin Valtiossa ihannevaltion koulutusjärjestelmä on indoktrinoiva, jossa valehtelu ja vääristely ovat normaalia toimintaa. Keskiajalla indoktrinaatiota pidettiin maailmankuvien yhteistäjänä. Suomessa kasvatuksessa tapahtuvasta indoktrinaatiosta alettiin keskustella vasta 1990-luvulla, sillä tunnustuksellinen opetus kouluissa koettiin arkana aiheena (Huttunen, 2003, s. 7, 13.) Huttusen (2003) mukaan vielä vuonna 2003 ei aiheesta ollut pystytty avaamaan avointa tieteellistä keskustelua. Vielä ennen nykyistä uskonnonvapauslakia tunnustuksellinen opetus oli suomalaisen koulutuksen Pandoran lipas.

Tunnustuksellisen koulutuksen indoktroivuus on jakanut tutkijoiden näkemyksiä. (Huttunen, 2003, s. 7–9.)

Musiikin kautta tapahtuvan indoktrinaation mahdollisuus musiikin opetussuunnitelman laatimisessa on historiallisesti ollut herkkä aihe musiikkikasvatuksessa (McCarthy, 2012, s. 48). Musiikilla on mahdollista manipuloida ja ehdollistaa sen vastaanottajaa halutun tavoitteen mukaisesti (Ahonen, 2000, s. 124). Musiikkikasvattajalle omien odotusten ja arvojen kriittinen kyseenalaistaminen on tärkeää, sillä indoktroivat arvot ja uskomukset vaikuttavat siihen, millä tavalla musiikkikasvattaja itse käsittää musiikin oppimisen (O'Neill, 2012, s. 168).

4 USKONNONVAPAUS KOULUJEN MUSIIKKIKASVATUKSESSA

Tässä luvussa käsittelen uskonnonvapautta musiikkikasvatuksen näkökulmasta. Avaan niitä musiikin ominaisuuksia, jotka voivat mahdollisesti vaikuttaa uskonnonvapauden toteutumiseen musiikkikasvatuksessa. Tällaisia ominaisuuksia ovat musiikin hengellisyys ja maallisuus, sekä näiden ominaisuuksien tulkiseminen ja kokeminen musiikissa. Esittelen myös hengellisen musiikin käyttämisen historiaa ja nykyisyyttä suomalaisissa kouluissa. Viimeisenä käsittelen musiikin käyttämistä ja valitsemista musiikkikasvatukseen oppilaiden uskonnonvapautta kunnioittaen.

4.1 Hengellinen musiikki kouluissa

Hengellinen musiikki liittyy olennaisesti uskonnolliseen herätykseen. Se on muodoltaan vapaampaa kuin virsi. Hengellissävytteiseksi musiikiksi luokitellaan musiikki, jossa on hengellisyyttä esimerkiksi osassa säkeistöistä. Esimerkkilauluja ovat muun muassa ”Mä oksalla ylimmällä” ja ”Täällä pohjan tähden alla”. (Hirvonen, 2009 s. 15.)

Keskiajalla kouluissa harjoitettiin virsilaulua ja liturgiaa. Koulut olivat laitoksia, joissa pätevitettiin oppilaista pappeja. Uskonpuhdistuksen jälkeen laulun merkitys kouluissa kasvoi, sillä uskonto oli keskeisin oppiaine koulussa. Musiikilla ei ollut tuolloin vielä itsenäistä arvoa erillään uskonnosta, vaikka laulun merkitys koulussa oli suuri. (Pajamo, 1976 s. 15.)

1700-luvulla maallinen soitinmusiikki tuli suomalaisiin kouluihin. Tämä laski hengellisten laulujen suosiota koulussa, vaikka koulut tuohon aikaan edelleen olivat papin ammattiin valmistavia oppilaitoksia. Näihin aikoihin kirkkoihin tulivat urut, eikä koulukuoroja enää tarvittu samalla tavalla kirkkoihin säestämään. (Pajamo, 1976, s. 22–23.)

1800-luvulla kouluissa laulun oppiaineen opetussuunnitelmassa oli mukana runsaasti uskonnollista materiaalia. Laulut olivat osa tuon ajan koulutustavoitetta, joka oli jumalanpelon istuttaminen oppilaisiin ja kristillissiveellinen käytös. (Hirvonen, 2009, s. 31.) Kouluissa järjestettiin paljon hartauksia, joiden sisältöön kuului pakollista laulamista (Iisalo 1968, 41–42). 1800-luvulla yhteiskunnallisten muutosten myötä musiikinopetus alkoi hiljalleen itsenäistyä ja eriytyä kirkosta. 1866 perustetussa kansakoulussa laulunopetus

atkui. 1866 kansakouluasetuksessa linjattiin laulun olevan tasavertainen oppiaine muihin kansakoulun oppiaineisiin verrattuna. Laulu oli mukana heti kansakoulun alkuajoilta asti, joten se oli yksi kansakoulun vanhimmista oppiaineista. 1870–1880-luvuille asti musiikkikasvatuksen pääaineeksi muodostivat hengelliset virret. (Hirvonen, 2009, s. 43.) 1800-luvun lopussa kymmenen käytetyimmän laulun joukossa oli kolme hengellistä laulua. Nämä laulut olivat ”Lammas oon mä Jeesuksen”, ”Täällä pohjantähden alla” ja ”Lasten joululaulu” (Pajamo, 1976, s. 156).

Kirkollisen oppivelvollisuuden muututtua yhteiskunnalliseksi oppivelvollisuudeksi ja vuoden 1922 uskontovapauslain jälkeen oli koulujen hengellisissä tilaisuuksissa vapauttavia mahdollisuuksia uskontokuntaan kuulumattomille oppilaille (Pyysiäinen, 1998, s. 44). Vuonna 1925 maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa musiikki määriteltiin kaikille pakolliseksi oppiaineeksi. Opetussuunnitelmakomitean mukaan kansakoulussa tuli tällöin opettaa vuosittain noin 25 uutta kappaletta, joista puolet virsiä. (Hirvonen, 2009, s. 78.) Hengellistä musiikkia sisältävien koulun hartauksien soveltaminen uskonnonvapauslakiin herätti keskustelua, ja vuonna 1937 Opetushallitus linjasi aamu- ja iltahartauksien olevan juridisesti tunnustuksellista uskonnon harjoittamista. Uskonnonvapauden nojalla vapautus koulun hartauksista tuli mahdolliseksi vuonna 1962. (Karttunen & Tamminen 1980, s. 8, 22.)

Hallituksen vuoden 2003 uskonnonvapauslakiesitys määritteli, että koulun vuodenkiertoon kuuluvat juhlat kuuluvat suomalaiseen perinteeseen, ja niiden merkitys on päättäjäisten, jatkuvuuden ja tradition juhlistamisessa. Vuonna 2003 peruslakivaliokunnan mukaan yksittäisen virren laulaminen ei tee koulun tilaisuudesta uskontoa harjoittavaa tilaisuutta. Samalla linjattiin, että koulussa järjestettävät jumalanpalvelukset ja hartaudet ovat uskonnon harjoittamista eikä niihin ole kenenkään pakko osallistua omantunnon vastaisesti yksilön uskonnonvapautta kunnioittaen. (Seppo, 2003, s. 185–188.) Tätä eduskunnan kantaa koulun perinteisistä juhlista on kuitenkin tulkittu ristiriitaisesti ja koulujen yhteisistä juhlista on vaadittu vapautuksia uskonnonvapauteen vedoten (Seppo, 2008, s. 108).

4.2 Monikulttuurisuus musiikkikasvatuksessa

Monikulttuurisessa musiikkikasvatuksessa maailman musiikkikulttuureja käsitellään tasa-arvoisesti ja monipuolisesti (Westerlund, 1998, s. 6). Ymmärtääkseen monimuotoisuutta musiikinopettajan pitää luopua ennako-oletuksistaan liittyen eri kulttuureihin ja koettaa

ymmärtää vähemmistön näkökulmia. Musiikinopettajan tulee hankkia tietoa muista kulttuureista ja katsomuksista (Hoffman, 2011, s. 55–59). Musiikki voi toimia äänellisenä vieraanvaraisuutena vieraille kulttuureille uniikilla tavalla. Kun yhteisössä ei ole esimerkiksi yhteistä kieltä, toimii musiikki yli kielten rajojen. (Phelan, 2012, s. 180–181.)

Monesti kulttuuri esitetään staattisena pysyvänä asiana, mutta myös musiikkikulttuurit muuttuvat ja kehittyvät. Monikulttuurisuus on ollut pinnalla keskustelussa musiikin opetussuunnitelmasta kansainvälisesti, mutta käytännössä musiikinopetus Euroopassa on säilynyt pitkälti monokulttuurisena (Schippers, Campbell, 2012, s. 92–93).

4.3 Musiikin hengelliset ja maalliset ominaisuudet

Länsimainen musiikki voidaan jaotella maalliseen ja hengelliseen musiikkiin (Ahonen, 2000, s. 69). Musiikki voi sisältää sekä hengellisiä että maallisia ominaisuuksia. Musiikin maalliseksi ominaisuuksiksi lasketaan muun muassa musiikin esteettiset arvot, tyylikaudet, kulttuurilliset perinteet ja historia. (Whitaker, 2003, s. 339, 346, 348.)

Hengellisillä lastenlauluilla on kasvattava tarkoitus. (Hirvonen, 2009 s.15.) Hengellisen musiikin sisältämät arvot liittyvät uskontokasvatuksen näkökulmasta olennaisesti yksilön musiikilliseen ja humaaniin kasvuun. Hengellisen musiikin sanoituksen kautta voi tuntea turvallisuutta jumala-suhteessaan. Hengellinen musiikki konkretisoi ihmisen ja jumalan välistä luottamusta ja yhteyttä. (Ruokonen, 2005, s.186–189.)

Evankelis-luterilaisen kirkon mukaan virret ovat laulettuja rukouksia. Kirkkohallituksen jumalanpalveluselämän ja musiikkitoiminnanjohtaja Vahtola totesi vuonna 2006, että tämä määritelmä on uudistunut ajan myötä niin, että virsiin sisältyy myös kulttuuri- ja henkilöhistoriallinen merkitys. (Kirkon tiedotuskeskus, 2006.) Kristinuskossa musiikkia pidetään suuressa arvossa. Musiikilla on pääsy ihmisen mieleen. Sanalliset viestit eivät aina pääse yhtä pitkälle, koska ne joko eivät tavoita tai ne torjutaan. Musiikilla siis on tärkeä vaikutusmahdollisuus ihmisen mieleen. Vaikutus voi olla hyvä tai paha, sillä musiikki voi positiivisten vaikutusten lisäksi myös synkistää ja rappeuttaa. Musiikki voi saada ihmisen ylistämään negatiivisia vaikutuksiaan Jumalan sijaan. (Hakulinen, 2014, s. 13.) Kristinuskossa musiikki on Jumalan suoma väline ihmiselle tavoitella yhteyttä itseensä ja muihin. Musiikki myös antaa lohtua ja sillä on hoitavia vaikutuksia. (Kinnunen, 2014, s. 50–51.) Virret ja muut uskonnolliset laulut ovat nuorille keino purkaa syvimpiä tuntojaan.

Uskonnollista musiikkia kuunnellut ja musisoanut nuori oppii samalla tiedostamattaan länsimaisen musiikin perusteita. (Kinnunen, 2014, s. 53.)

Musiikin hengellisten ja maallisten ominaisuuksia koetaan eri tavoin. Kinnusen (2014) mukaan musiikin kokemuksellisuus on yksilöllistä. Samaa teosta kuunnellessa eri kuuntelijat kokevat teoksesta erilaisia tekijöitä. Osa esimerkiksi saattaa keskittyä kappaleen tekniikkaan ja osa musiikin sisäisiin tunnetiloihin tai musiikin ulkoisiin yhteyksiin. Musiikin luonne vaikuttaa olennaisesti siihen, mitkä osa-alueet musiikin kokemuksessa nousevat esille kuuntelijassa. (Kinnunen, 2014, s. 52.) Myös musiikin vastaanottajan omat kokemukset siitä, mikä on merkittävää vaikuttaa musiikin kokemiseen. Musiikkia ja myös musiikin sanoja voidaan tulkita monin eri tavoin riippuen vastaanottajasta. Musiikkiin sisältyy sanojen taakse konkreettisen tuntuisia sanomattomia merkityksiä. Eri kulttuuriipiirien edustajien kokemukset samasta musiikista voivat erota täysin. Myös saman kulttuuriipiirin sisällä voi olla useita eri musiikkikulttuuria joiden edustajien kokemukset musiikin merkityksestä voivat olla erilaisia. Musiikkiin sisältyy asioita, joita ei voida määritellä sanoilla. (Ahonen, 2000, s. 72, 77–78, 132.)

Musiikin vastaanottaja saattaa omaksua musiikin taustalla vaikuttavan arvomaailman (Rantala, 2014, s. 106). Taiteen avulla pyritään ymmärtämään asioiden merkityksiä. Taiteen metaforien kautta ihminen pyrkii käsittämään ja järjestämään itselleen merkityksellisiä asioita. (Vira, 2007, s. 120–121.) Lowis ja Hughes (1997) tekivät psykologisen tutkimuksen, jossa vanhuksille soitettiin hengellistä ja maallista instrumentaalimusiikkia. Tutkimuksessa ei löydetty eroja hengellisen ja maallisen musiikin vaikutuksesta kuuntelijan hengellisyyteen ja eheyteen. (Lowis & Hughes, 1997, s. 45.)

4.4 Musiikin käyttö opetuksessa

Hengellisen musiikin käyttämistä musiikkikasvatuksessa puoltavat ovat perustelleet hengellisen musiikin sopivuutta sillä, että hengellinen musiikki ei ole rukous asetettuna musiikkiin. Hengellisen musiikin puolustajien mukaan hengellinen musiikin päätarkoitus ei ole hengellisiin sanoihin paneutuminen rukouksena. Vaikka osa tulkitsisi hengellisen musiikin sanoja uskonnollisena tunnustuksena, voi hengellinen musiikki olla maallinen esteettinen teos ilman uskonnollista tunnustuksellisuutta. (Whitaker, 2003, s. 345–346.) Yhdysvalloissa arviolta 90% kouluissa käytetystä kuoromusiikista on hengellistä ja tämän maallisen musiikin materiaalipuutteen johdosta uskonnollisen musiikin poistamista

kokonaan kouluista pidetään huonona mahdollisena ratkaisuna uskonnonvapauskiistoissa (Mahlmann, 2002, s. 21).

Hengellisen musiikin käyttämistä musiikkikasvatuksessa vastustavat ovat puolestaan argumentoineet hengellisen musiikin olevan erottamatonta sen hengellisistä ominaisuuksista, esimerkiksi tunnustuksellisista sanoista. Hengellisen musiikin maallisina hyötyinä musiikkikasvatuksessa on pidetty musiikkihistoriallista merkitystä kuten esimerkiksi länsimaisen musiikin historian eri tyylikausien hengellisen musiikin mestariteokset sekä kulttuuriperinnöllistä merkitystä kuten esimerkiksi juhlaperinteet. (Whitaker, 2003, s.346–347.)

Uskonnonvapauskeskustelussa on esitetty, että hengellisen musiikin käyttäminen musiikkikasvatuksessa on hyväksyttävää, mikäli musiikkia ei käsitellä sen sanojen kautta. Yhdysvaltojen musiikinopettajien kattojärjestö on linjannut, että uskonnollista musiikkia käyttäessä sanoja yksinkertaisesti ei huomioida lainkaan musiikissa (Mahlmann, 2002, s. 21). Oppilaat, jotka ovat kokeneet uskonnonvapautensa loukatuksi, ovat perustelleet lakikanteitaan muun muassa sillä, että hengellisten tekstien laulaminen on uskonnonvapauden kannalta ristiriitaista. (Richmond, 2000, s. 40).

Oppilaiden arvomaailmoista tietäminen helpottaa musiikinopettajan työtä kun opettaja valitsee uskonto- ja arvosensitiivistä musiikkia opetukseen ja koulun tilaisuuksiin. Tämän vuoksi opettajan ja kodin avoin ja keskusteleva yhteistyö on erittäin tärkeää. Oppilaalla on oikeus saada korvaavaa opetusta, mikäli musiikinopetuksessa oppilas kokee oman uskonsa kannalta ristiriitaiseksi. (Nurmimäki, 2014, s. 130).

Nurmimäen (2014, s. 130) mukaan kristittyjen oppilaiden on Suomessa mahdollista osallistua musiikinopetukseen suhteellisen hyvällä omatunnolla, sillä Suomen musiikinopettajat osaavat yleensä ottaa huomioon arvomaailman kysymyksiä suunnitellessaan opetustaan. Kouluissa kristityt oppilaat joutuvat toisinaan osallistumaan omalle uskollen vieraan musiikin harjoittamiseen (Kukko, 2014, s. 123).

Vuorelan (2000) pro gradu -tutkielman mukaan musiikinopettajat ovat kohdanneet uskonnonvapautteen liittyviä vaikeuksia islaminuskoisten oppilaiden kanssa. Kyseisessä tutkimuksessa haastatelluista seitsemästä yläasteen musiikinopettajasta kaikki olivat kohdanneet muslimioppilaita, jotka ovat kieltäytyneet musiikkikasvatuksesta kokonaan uskonnollisiin syihin vedoten. Kokonaan vapautusta ei voi kuitenkaan saada. Tutkimukseen

osallistuneista musiikinopettajista kaksi oli antanut korvaavia kirjallisia tehtäviä musiikinopetuksesta kieltäytyneille muslimeille. Osa musiikinopetukseen osallistuvista muslimioppilaista kieltäytyi laulamasta erityisesti muiden uskontojen lauluja. Tällöin tutkimuksen musiikinopettajat olivat sopineet oppilaiden istuvan hiljaa luokassa tai heidän annettiin poistua luokasta kiistanalaisten laulujen ajaksi. (Vuorela, 2000, s. 47–48.) Silfverbergin (2011) pro gradu -tutkielmassa haastattelemat kahden yläasteen musiikinopettajat puolestaan eivät olleet kokeneet oppilaiden kanssa uskontoon liittyviä ristiriitoja muuten kuin yksittäistapauksissa. Tutkimuksen kouluissa muutama muslimioppilas oli saanut vapautuksen musiikinopetuksesta. (Silfverberg, 2011, s. 49.)

Suomessa ei ole virallista ohjeistusta musiikinopettajille musiikin valitsemiseksi niin, ettei uskonnonvapauden ristiriitoja syntyisi. Yhdysvaltain musiikkikasvattajien kattojärjestö National Association for Music Education (NAfME), joka aiemmin tunnettiin nimellä Music Educators National Conference (MENC) on laatinut kantaa ottavan suosituksen musiikinopettajille uskonnollisen musiikin käytöstä kouluissa. Ohjeistus on päivitetty muutaman kerran, mutta se on edelleen käytössä yleisenä ohjeistuksena (MENC, 1996; NAfME, 2016). NAfME linjaa kannanotossaan, että uskonnollinen musiikki kuuluu kouluihin ja on tärkeä osa kattavaa musiikkikasvatusta, ja että sen jättäminen pois tekisi opetuksesta ja kasvatuksesta vajaan. NAfME:n mukaan suurin osa kuoromateriaaleista kouluissa Yhdysvalloissa on hengellistä ja niihin tutustuminen kuuluu kokonaisvaltaiseen musiikinopetukseen. Vuoden 1997 kannanotossaan MENC on listannut seitsemän kysymystä, joiden avulla musiikkikasvattaja voi tarkistaa opetuksensa uskonnollisen neutraliuden:

1. Onko musiikki valittu kasvatuksellisilla vai uskonnollisilla tavoitteilla?
2. Käsitelläänkö hengellistä tekstiä sisältävä kappale keskittyen teoksen musiikillisiin ja taiteellisiin ominaisuuksiin?
3. Huomioidaanko ja kunnioitetaanko erilaisia perinteitä tasapuolisesti ja monipuolisesti?
4. Onko hengellisen musiikin rooli puolueeton vai onko sen tavoitteena uskonnollisen näkemyksen edistäminen tai estäminen?
5. Ovatko sekä paikalliset ja koulun periaatteet uskonnollisista juhlista ja hengellisestä musiikista havaittavissa?

6. Onko hengellisen musiikin ja uskonnollisten symbolien käyttöä vältetty? Onko esiintymistä hartaissa tilaisuuksissa vältetty?

7. Käsitelläänkö oppilaiden ja heidän vanhempiensa uskonnollisia näkemyksiä hellävaraisesti?

Kannanoton mukaan ratkaisut ovat aina viime kädessä itse musiikkikasvattajalla, mutta osaan musiikkikasvatukseen ja hengelliseen musiikkiin liittyvissä kysymyksistä vastaus löytyy vain tuomioistuimesta. Kannanoton mukaan oppilaiden aktiivinen osallistuminen musiikkikasvatukseen tuo parempaa tulosta kuin pelkkä kuuntelu tai osallistumatta jättäminen. (MENC, 1996; NAFME, 2016.)

5 POHDINTA

Koulujen musiikkikasvatuksessa toteutuvan uskonnonvapauden lähtökohtana ovat sitä koskevat lait ja kansainväliset sopimukset. Näitä lakeja sovelletaan kouluissa moninaisin eri tavoin. Suomalainen koulutus ja kasvatus on tunnustuksetonta ja katsomuksellisesti sitoutumatonta. Suomen koulukasvatuksen historia on kuitenkin uskonnon värittämä ja uskonnollisuus on heijastanut kasvatuksen tavoitteissa suomalaisen koulun syntyajoilta saakka. Koulujen musiikkikasvatuksessa tämä on ilmennyt hengellisenä musiikkiohjelmistona. Uskonnollinen oppivelvollisuus poistui suomalaisesta koulutuksesta 1922 ja vielä 1990-luvulle asti uskonnonopetus oli uskonnollisten yhdyskuntien valvonnan alainen oppiaine.

Suomessa nykyinen uskonnonvapauslaki 2003 on merkittävä uskonnonvapauden kannalta, sillä sen myötä tunnustuksellinen opetus poistui kouluista kokonaan. Olenaisiin linjauksia koulujen musiikkikasvatuksen kannalta vuoden 2003 uskonnonvapauslakiesityksessä on, että yksittäisen virren laulaminen koulun tilaisuudessa ei loukkaa uskonnonvapautta. Tämä linjaus siis sallii esimerkiksi julkisessa keskustelussa olleen ”Suvivirren” käyttämisen koulun tilaisuuksissa. Perinteisesti evankelis-luterilaisen kirkon mukaan virret ovat laulettuja rukouksia. Tämä asettaa esimerkiksi Suvivirren koulukäytön kyseenalaiseksi toiminnaksi uskonnonvapauden kannalta. Virsillä on kuitenkin evankelisluterilaisen kirkon mukaan paljon muitakin kulttuurisia merkityksiä. Eduskunnan linjaus siitä ettei yksittäisen virren laulaminen koulussa loukkaa uskonnonvapautta voidaan tulkita ristiriitaiseksi. Mielestäni ei ole hyvä perustelu käyttää mahdollisesti loukkaavaa materiaalia koulussa perustellen asiaa sillä, että sitä käytetään vain määrällisesti vähän.

Uskonnollisen yhdyskunnan virallinen määrittely on koulumaailman kannalta tärkeää, sillä vain virallisen uskonnollisen yhdyskunnan jäsenet ovat oikeutettuja oman katsomuksensa opetukseen. Tämän päivän uskonnonvapauskeskustelussa keskitytään yleensä uskonnonvapautteen negatiivisen uskonnonvapauden näkökulmasta, sillä keskustelun keskiössä on oppilaan oikeus olla osallistumatta oman katsomuksen vastaiseen toimintaan kouluissa.

Kasvatuksessa tapahtuvaa uskonnonvapauden kanssa ristiriitaista indoktrinaatiota Suomessa toteutuu todennäköisesti tahattomasti, sillä uskonnollista indoktrinaatiota toteuttavat opettajat ovat usein itse indoktrinoituja uskomukseen. En löytänyt aiempaa tieteellistä

tutkimusta musiikin kautta toteutuvasta tai musiikkikasvatuksen indoktrinaatiosta. On aiheellista pohtia, tapahtuuko kasvatuksessa ja musiikkikasvatuksessa indoktrinaatiota.

Monikulttuurisuuden huomioiminen kasvatuksessa ja koulutuksessa on tärkeää uskonnonvapauden toteutumisen kannalta, sillä monikulttuurinen kasvatustilasto antaa kouluissa tilaa monimuotoisuudelle. Vuosien 2004 ja 2014 perusopetuksen opetussuunnitelmien erot ovat huomattavia monikulttuurisuuden suhteen. Vuoden 2004 opetussuunnitelma oli edistysaskel monikulttuurisuudelle. Uusi perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 on jälleen iso harppaus eteenpäin monikulttuurisuudelle ja kulttuurien sopuisalle yhteiselolle kouluissa. Uuden opetussuunnitelman arvopohjassa on huomattavasti runsaammin monikulttuurisuus esillä. 2014 Opetussuunnitelman arvopohjassa ei enää mainita valtionkirkkoa koulutuksen arvojen lähteenä. Tulevaisuudessa näemme, vaikuttaako uusi opetussuunnitelma kuitenkin monikulttuurisuuteen käytännön kouluarjessa. Moninaisuuden hyväksyminen säteilee koulusta koko yhteiskuntaan ja kasvatusta voi toivottavasti uusintaa yhteiskuntamme monikulttuurisuutta hylkivät ja siihen ennakkoluuloisesti suhtautuvat rakenteet.

Uskonnonvapaus koulujen musiikkikasvatuksessa toteutuu ja ilmenee erityisesti musiikinopettajan musiikkivalinnoissa. Musiikilla voi olla sekä hengellisiä että maallisia ominaisuuksia ja näiden puolien kokeminen on kiinni musiikin vastaanottajasta. Oppilaat saattavat siis kokea jonkun kappaleen enemmän hengellisenä tai maallisena kuin opettaja. Opettaja kuitenkin ohjaa musiikin käyttämisen painottamista musiikin tiettyihin ominaisuuksiin musiikinopetuksen tavoitteiden mukaan. Suomessa ei ole saatavilla ohjeistusta tai opetusmateriaalia musiikinopettajille uskontosensitiivisen musiikinvalitsemiseen opetukseen. Musiikkia valitaan omalla harkinnalla ja ammattitaidolla. Yhdysvalloissa musiikinopettajien kattojärjestön NAFME:n ohjeet hengellisen musiikin käytöstä ja uskontosensitiivisistä musiikkivalinnoista ovat kattavat ja monipuoliset.

Uskonnonvapaus koulujen musiikkikasvatuksessa olisi mielenkiintoinen aihe jatkotutkimukselle, sillä aiheesta on tehty hyvin vähän tutkimusta. Suomessa aiheesta ei ole julkaistu tutkimuksia, joten tutkimukselle on suuri tarve. Tutkimusten puute hankaloitti tämän työn tekemistä huomattavasti. NAFME:n kaltaisen ohjeistuksen musiikin valitsemisesta kehittäminen Suomen musiikinopettajille Suomen lakeihin ja

opetussuunnitelmaan nojautuen olisi mielenkiintoinen jatkotutkimuksen aihe ja varmasti monelle suomalaiselle musiikinopettajalle hyödyllinen materiaali.

Aiheesta riittää minua kiinnostavia jatkotutkimusaiheita. Lähteiden vähäisyys sai minut kiinnostumaan aiheesta vain enemmän. Minua kiinnostaisi tutkimus liittyen kouluissa järjestettävien tunnustuksellisten tilaisuuksien aikana järjestettäviin vähemmitökatsomuksille suunnattuihin korvaavaaviin tilaisuuksiin. Minua erityisesti kiinnostaisi korvaavien tilaisuuksien musiikillinen sisältö. Myös uskonnonvapaussyistä vapautuksen saaminen musiikkikasvatuksesta olisi kiinnostava jatkotutkimuskohde. Näiden lisäksi myös indoktrinaatio musiikkikasvatuksessa on alue, jossa tutkimukselle olisi tarve.

Suomessa ei ole ohjeistusta musiikinopettajille korvaavan opetuksen ja tehtävien järjestämisestä. Yhdysvaltojen musiikinopettajien ohjeistuksen mukaan osallistuminen on parempi ratkaisu kuin osallistumatta oleminen ja vapautuksen saaminen musiikkikasvatuksesta. Olen samaa mieltä ja toivon, että tulevaisuudessa suomalainen musiikkikasvatus tulee vastaamaan uskonnonvapaussensitiivisen musiikkikasvatuksen tarpeeseen niin, että oppilaita ei tarvitse jättää musiikkikasvatuksen ulkopuolelle.

Monimuotoistuvassa Suomessa on todennäköistä, että koulujen musiikkikasvatuksen uskonnonvapaudest tullaan keskustelemaan tulevaisuudessa paljon. Yhdysvalloissa on ollut lukuisia oikeudenkäyntejä liittyen uskonnonvapauteen musiikkikasvatuksessa. On toivottavaa, ettei Suomessa tilanne eskaloituisi samalla tavalla oikeussaleihin. Konfliktien lisääntyminen on kuitenkin mahdollista, joten musiikinopettajien kouluttaminen monikulttuurisuuden kohtaamista ja uskonnonvapauden huomioimista varten on tärkeää.

LÄHTEET

- Ahonen, H. (2000). *Musiikki, sanaton kieli: Musiikkiterapian perusteet*. Helsinki: Finn Lectura.
- Bull, M., & Back, L. (2003). *The Auditory Culture Reader*. Oxford: Berg.
- Hakulinen, J. (2014). Ihminen ja musiikki Jumalan luomistyön osana. Teoksessa Hakulinen, J. & Soranta, J. (toim.), *Musiikin lahja*. (s. 10–17). Oulu: Suomen rauhanyhdistysten keskusyhdistys
- Heikkonen, J. (2012). Yhdenvertaisen uskonnon- ja omantunnonvapauden kipupisteitä suomessa. *Oikeus*, 4, s. 554. Haettu <https://www.edilex.fi/oikeus/9297.pdf>
- Helsingin Sanomat. (2014a, maaliskuu 24). Useat poliitikot ihmettelevät apulaisoikeuskanslerin lausuntoa Suvivirren kieltämisestä kouluissa [verkkouutinen]. Haettu <http://www.hs.fi/kotimaa/a1395632958555?ref=a-lukupaketti-9>
- Helsingin Sanomat. (2014b, huhtikuu 25). Perustuslakivaliokunta: Suvivirsi saa raikua koulun juhlissa [verkkouutinen]. Haettu <http://www.hs.fi/politiikka/a1398392547403>
- Hirvonen, R. (2009). *Ystävä sä lapsien -lasten virret ja hengelliset laulut suomenkelisissä kokoelmissa 1824–1938 ja niiden vaikutus vuoden 1938 virsikirjaan*. (Väitöskirja). Helsingin yliopisto, Vantaa.
- Hoffman, A. R. (2011). Rethinking Religion in Music Education. *Music Educators Journal*, 97(4), 55–59. doi: 10.1177/0027432111404606
- Hokkanen, P. (2011). Uskonnonvapaus ja lapsen etu huoltajien sekä lapsien välisessä suhteessa. Teoksessa Mäntylä, N. (toim.), *Lapset ja nuoret yhteiskunnan toimijoina*. (s. 35–74). Vaasa: Vaasan yliopisto.
- Huttunen, R. (2003). *Kommunikatiivinen opettaminen: Indoktrinaation kriittinen teoria*. Jyväskylä: Minerva.
- Iisalo, T. (1968). *Suomen koulujen uskonnonopetus 1843-1883* (Väitöskirja). Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Järvelä, S. (2002). *Virren käyttö yläasteen musiikinopetuksessa* (Pro Gradu -tutkielma). Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä.
- Iltä-Sanomat. (2014, maaliskuu, 24). Suvivirsi joutui kohun keskelle –tällaiset sanat siinä on [verkkouutinen]. Haettu <http://www.iltasanomat.fi/kotimaa/art-2000000733868.html>

- Katsomus. (1994). Teoksessa Haarala, R., Lehtinen, M., Grönros, E-R., Kolehmainen, T., Nissinen, I.,...Suorsa, M. (toim.), *Suomen kielen perussanakirja, ensimmäinen osa A-K*. (s. 419). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Kallioniemi, A. (1997). *Uskonnonopettajien ammattikuva*. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
- Karttunen, P. & Tamminen, K. (1980). *Koulun päivänavaus : Peruskoulun, lukion ja ammatillisten oppilaitosten päivänavauskäytäntö vuonna 1977 sekä opettajien ja oppilaiden päivänavausasetteet*. Helsinki: Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos.
- Kinnunen, U-M. (2014). Musiikki luovuuden ilmentymänä. Teoksessa Hakulinen, J. & Soranta, J. (toim.), *Musiikin lahja*. (s. 46–56). Oulu: Suomen rauhanyhdistysten keskusyhdistys.
- Kirkon tiedotuskeskus. (2006, tammikuu 25). Laaja virsikirja-tietopaketti nyt netissä [verkkouutinen]. Haettu <http://evl.fi/EVLUutiset.nsf/Documents/3E36A2206E1AB67BC22571010029C050?OpenDocument&lang=FI>
- Koikkalainen, A. (2010). Uskonnonopetuksen haasteet. Teoksessa Aaltonen, M. & Villa, S. (toim.) *Uskonnonopetus ja ihmisoikeudet* (s. 60–80). Ihmisoikeusliitto.
- Kukko, E. (2014). Musiikki osana kristityn nuoren kasvua ja kehitystä. Teoksessa Hakulinen, J. & Soranta, J. (toim.), *Musiikin lahja*. (s. 118–125). Oulu: Suomen rauhanyhdistysten keskusyhdistys.
- Kuukka, K. (2009). *Rehtorin eettinen johtaminen monikulttuurisessa koulussa: "Sen yhteisen hyvän löytäminen"* (väitöskirja). Tampereen yliopisto, Tampere.
- Laasonen, P. (1981). Uskonto. Teoksessa Huovinen, P., Nurminen, M., Oukari, T., Allardt, E., Aro, P-L., Hintikka, J.,... Vuori, M-L. (toim.), *Otavan suuri ensyklopedia. 10, Turgenev - öljytalous*. (s. 7536). Helsinki: Otava.
- Lowis, M. J. & Hughes, J. (1997). A comparison of the effects of sacred and secular music. *Journal of Psychology*, 131(1), 45. Haettu <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=aph&AN=9703192187&site=ehost-live>
- Mahlmann, J. J. (2002). MENC: A Case in Point. Teoksessa Colwell, R., & Richardson, C. (toim.), *The New Handbook of Research on Music Teaching and Learning: A Project of The Music Educators National Conference*. (s.17–22). Oxford: Oxford University Press.

- McCarthy, M. (2012). International Perspectives. Teoksessa McPherson, G. E. & Welch, G. F. (toim.), *The Oxford Handbook of Music Education. Volume 1.* (s.40–62). New York: Oxford University Press.
- Music Educators National Conference. (1996). Religious music in the schools. *Music Educators Journal*, 83(3), s. 2. Haettu <http://web.b.ebscohost.com.pc124152.oulu.fi:8080/ehost/detail/detail?vid=2&sid=7dc0cd12-93b5-47c9-83d4-cdc27fb7ebbe%40sessionmgr120&hid=105&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG12ZQ%3d%3d#AN=9611154876&db=aph>
- National Association for Music Educators. (2016). Sacred Music in Schools (Position Statement) [verkkojulkaisu]. Haettu <http://www.nafme.org/about/position-statements/sacred-music-in-schools-position-statement/sacred-music-in-schools/>
- Nieto, S. (1999). *The light in their eyes: Creating multicultural learning communities.* New York: Teachers College Press.
- Nurmimäki, R. (2014). Musiikki – Monipuolinen taitoaine peruskoulussa. Teoksessa Hakulinen, J. & Soranta, J. (Toim.), *Musiikin lahja.* (s.126–133). Oulu: Suomen rauhanyhdistysten keskusyhdistys.
- O'Neill, S. A. (2012). Becoming a music learner: Towards a Theory of Transformative Music Engagement. Teoksessa McPherson, G. E. & Welch, G. F. (toim.), *The Oxford Handbook of Music Education. Volume 1.* (s. 163–186). New York: Oxford University Press.
- Opetushallitus. (2004). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004 [verkkojulkaisu]. Haettu http://www.oph.fi/download/139848_pops_web.pdf
- Opetushallitus. (2014). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 [verkkojulkaisu]. Haettu http://www.oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Oulun yliopisto, Musiikkikasvatuksen koulutus. (2015). Musiikkikasvatuksen koulutuksen kasvatustieteiden kandidaatin ja maisterinopintojen opetussuunnitelma 2015-2016 [verkkojulkaisu]. Haettu http://www.oulu.fi/sites/default/files/ects-files/Opintojen%20rakennekaavio2015-16%20KK_Musiikkikasvatus.pdf (Kasvatustieteiden kandidaatin tutkinto). <http://www.oulu.fi/sites/default/files/ects->

files/Opintojen%20rakennekaavio%20MusiikkikasvatusKM%202015-16_0.pdf
(Kasvatustieteiden maisterin tutkinto).

- Pajamo, R. (1976). *Suomen koulujen laulunopetus vuosina 1843–1881*. Helsinki: Suomen musiikkitieteellinen seura.
- Phelan, H. (2012). Sonic hospitality: migration, community and music. Teoksessa McPherson, G. E. & Welch, G. F. (toim.), *The Oxford Handbook of Music Education. Volume 2*. (s. 168–184). New York: Oxford University Press.
- Puolimatka, T. (1996). *Kasvatus ja filosofia*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Puolimatka, T. (1997). *Opetusta vai indoktrinaatiota?: Valta ja manipulaatio opetuksessa*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Pyysiäinen, M. (1982). *Tunnustuksellinen, tunnustukseton ja objektiivinen uskonnonopetus: Opetussuunnitelma-analyysi suomen ja ruotsin peruskoulun uskonnonopetuksen tavoitteista ja sisällöstä*. Helsinki: Kirjapaja.
- Pyysiäinen, M. (1998). Koulun uskonnonopetuksen luonne. Teoksessa Pyysiäinen, M. & Seppälä, J. (toim.), *Uskonnonopetuksen käsikirja*. (s. 41–68) Helsinki: WSOY.
- Pyysiäinen, M. (2000). *Yksi oppiaine, seitsemän opetussuunnitelmaa: Peruskoulun ja lukion opetushallituksen 1990-luvulla vahvistamien uskonnon opetussuunnitelmien tunnustuksellinen luonne*. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
- Rantala, O. (2014). Musiikki ei elä tyhjiössä. Teoksessa Hakulinen, J. & Soranta, J. (toim.), *Musiikin lahja*. (s.104–113). Oulu: Suomen rauhanyhdistysten keskusyhdistys.
- Reijonen, M. (1992). *Uskonnonvapaus yhdentyvässä Euroopassa*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Richmond, J. W. (2002). Law research and music education. Teoksessa Colwell, R., & Richardson, C. (toim). *The New Handbook of Research on Music Teaching and Learning: A Project of The Music Educators National Conference*. (s. 33–47). Oxford: Oxford University Press.
- Ruokonen, I. (2005). Musiikki lapsen hengellisessä kasvussa ja seurakuntaelämässä. Teoksessa Hilska, P., Kallioniemi, A., & Luodeslampi, J. (toim.), *Uskontokasvatus monikulttuurisessa maailmassa* (s. 177–192). Helsinki: Kirjapaja.

- Räsänen, R. (2005). Etninen moninaisuus koulujen haasteena. Teoksessa Kiilakoski, T., Tomperi, T. & Vuorikoski, M. (toim.), *Kenen kasvatus?: Kriittinen pedagogiikka ja toisinkasvatuksen mahdollisuus* (s.87–111). Tampere: Vastapaino.
- Schippers, H. & Cambell, P. S. (2012). Cultural Diversity: Beyond “Songs from Every Land”. Teoksessa McPherson, G. E. & Welch, G. F. (toim.), *The Oxford Handbook of Music Education. Volume 1.* (s.87–104). New York: Oxford University Press.
- Seppo, J. (2003). *Uskonnonvapaus 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Edita.
- Seppo, J. (2008). Uskonnonvapausen kehitys ja nykyinen sisältö. Teoksessa Porkka, J. (toim.), *Johdatus kristilliseen kasvatukseen.* (s. 99–120). Helsinki: Lasten Keskus / LK-kirjat.
- Silfverberg, R. (2011). *Musiikinopetuksen haasteita ja mahdollisuuksia monikulttuurisessa koulussa -sukellus kahden monikulttuurisen yläkoulun musiikinopetuksen arkeen.* Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Suomen perustuslaki. (1999). Helsinki: Eduskunta. Haettu <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>
- Uskonto. (1994). Teoksessa Haarala, R., Lehtinen, M., Grönros, E.-R., Kolehmainen, T., Nissinen, I.,...Suorsa, M. (toim.), *Suomen kielen perussanakirja, kolmas osa S-Ö.* (s.431). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Uusi Suomi (2015, heinäkuu 14). Juutalainen puuttuu Suvivirsi-keskusteluun – ”Valtava virhe” [verkkouutinen]. Haettu <http://www.uusisuomi.fi/kotimaa/89032-uusi-avaus-koulujen-suvivirresta-valtava-virhe>
- Vakaumus. (1992). Teoksessa Sadeniemi, M., Vesikansa, J., Ervasti, E., Heikinheimo, H., Helkiö, O. E.,...Åstedt, K. (toim.), *Nyky-suomen sanakirja. Kuudes osa, Ts-Ö.* Vakaumus (s. 286). Porvoo; Helsinki: Wsoy.
- Verma, G. K. (1994). Monikulttuurisen koulun opetussuunnitelma. Teoksessa Hilasvuori, T. & Mikkola, A. (toim.), *Monikulttuurinen koulu ja opetus.* (s.60–74) Helsinki: Painatuskeskus.
- Vira, R. (2007). Taidekasvatuksesta, pojista ja väkivaltakuvista. Teoksessa Aittola, T., Eskola, J. & Suoranta, J. (toim.), *Kriittisen pedagogiikan kysymyksiä.* (s. 117–134). Tampere: Tampereen yliopiston kasvatustieteiden laitos.
- Vuorela, K. (2000). *Maahanmuuttajaoppilas musiikintunnilla -yläasteen musiikinopettajien kokemuksia.* Pro gradu –tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

- Weisse, W. (2007). The European Research Project on Religion and Education “REDCo”. An Introduction. Teoksessa Jackson, R., Miedema, S., Weisse, W. & Willaime, J-P (toim.), *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. (s. 9–26). Münster: Waxmann.
- Westerlund, H. 1998. Pluralismin ja eettisen yhteisöllisyyden näkökulmia musiikkikasvatukseen. *Musiikkikasvatus, Finnish Journal of Music Education*, 3(2).
- Whitaker, B. A. (2003). Religious music in the public schools: A Guide for School Districts. *Brigham Young University Education and Law Journal*, 1(12), 339–362.
Haettu
<http://digitalcommons.law.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1162&context=elj>
- Yhdistyneet kansakunnat (1948) Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus. Haettu
<http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=fin>
- Yhdistyneet kansakunnat (1966). YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus. Haettu
http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1976/19760008/19760008_2